

ژورنال حقوق کیفری

سال دوازدهم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۰

شماره پیاپی ۲۳ (صفحات ۲۱۸-۱۹۳)

تحلیل عوامل مؤثر بر عدم گزارش بزه‌دیدگی (مطالعه موردی: دانشجویان پسر دانشگاه فردوسی مشهد)

دکتر محسن نورپور^۱ ✉
دکتر سید مهدی سیدزاده ثانی^۲
محمدیوسف ناصری فورگ^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۲۹

چکیده

گزارش نکردن بزه‌دیدگی به مقامات پلیسی - قضایی و عدم دسترسی به رقم سیاه بزه‌دیدگی یکی از مشکلات عمده نظام‌های دادرسی کیفری است. خودگزارشی بزه‌دیدگی که در قالب پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی انجام می‌شود یکی از راه‌های علمی - تجربی دستیابی به رقم واقعی بزه‌دیدگی شناخته می‌شود. در حال حاضر این روش در بسیاری از کشورها و حتی در سطح بین‌المللی به‌عنوان یک راهبرد کلان قضایی به رسمیت شناخته شده؛ در حالی که در ایران این پیمایش‌ها نه تنها در ساختار اجرایی - سیاست‌گذاری هیچ جایگاهی ندارند، بلکه حتی در سطح ادبیات پژوهشی نیز با فقر شدید علمی مواجه هستند. پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان بزه‌دیدگی‌های گزارش نشده و عوامل مؤثر بر این امر در بین دانشجویان پسر دانشگاه فردوسی مشهد صورت گرفته است. جامعه آماری، تمامی دانشجویان پسر دانشگاه فردوسی مشهد بوده که از میان آن‌ها با استفاده از فرمول کوکران، نمونه‌ای ۳۵۰ نفری انتخاب شده است. پرسش‌نامه استفاده شده از نوع محقق‌ساخته می‌باشد. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که بیشتر از نیمی از بزه‌دیدگان بنا به دلایل مختلف، بزه‌دیدگی‌های واقع شده را گزارش ننموده‌اند. بیشترین موارد گزارش بزه‌دیدگی، مربوط به جرایم مالی و خیابانی از جمله سرقت، کیف‌قاپی و جیب‌بری است؛ در حالی که کمترین موارد گزارش بزه‌دیدگی را جرایم جنسی و مرتبط با حیثیت بزه‌دیدگان به خود اختصاص داده است.

واژگان کلیدی: عدم گزارش بزه‌دیدگی، رقم سیاه بزه‌دیدگی، پیمایش بزه‌دیده‌شناسی

✉ nourpour.mohsen@yahoo.com

۱. دانش‌آموخته دوره دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد

۲. استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد.

۳. عضو هیئت علمی گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیرجند

مقدمه

امروزه از جمله مهم‌ترین مشکلات نظام‌های دادرسی کیفری عدم گزارش بزه‌دیدگی توسط قربانیان است که افزایش رقم سیاه بزهکاری^۱ / بزه‌دیدگی را در پی دارد. میزان جرایم و بزه‌دیدگی‌های گزارش شده همانند یک کوه یخی است که مقدار بسیار ناچیزی از میزان واقعی آن نشان داده می‌شود. آمار جنایی رسمی که عموماً توسط نهادهای مربوطه همانند قوه قضائیه و مراکز آماری ارائه می‌گردد براساس ورودی پرونده‌ها به دادگستری بوده و اطلاعات ناقصی در مورد نرخ بزهکاری واقعی ارائه می‌دهد. دستیابی به آمار جنایی واقعی، همواره از اولویت سیاست‌گذاران جنایی بوده و می‌باشد. آمار جرایم و مجرمان در واقع مبنا و از لوازم اولیه ساختمان هر پژوهش در حوزه علوم جنایی است (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۲: ۱۸). صرف‌نظر از تمام تلاش‌ها برای بالا بردن دقت و کارایی آمارهای رسمی بزهکاری، این نوع آمار با محدودیت‌های ساختاری روبه‌روست که بحث آمار سیاه جرایم مهم‌ترین آن‌هاست (سیدزاده ثانی، ۱۳۹۸: ۱۶۱).

در حال حاضر جهت دستیابی به میزان بزهکاری و بزه‌دیدگی واقعی در جامعه، پیمایش‌های خوداعلامی بزهکاری^۲ و پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی^۳ به کار گرفته می‌شوند (نجفی ابرندآبادی و هاشم بیگی، ۱۳۹۳: ۱۰۵). از جمله اهداف و مزایای پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی می‌توان به ارائه تصویری جامع از ماهیت و میزان بزه‌دیدگی‌های افراد (Catalano, 2006: 109)؛ تخمین تعداد و نوع جرایمی که گزارش نشده‌اند (برجس و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۵)؛ کاهش اختلاف بین بزهکاری واقعی با بزهکاری ظاهری و قضایی (میرکمالی و خادم‌الفقرا، ۱۳۹۳: ۱۹۰)؛ برنامه‌ریزی دقیق، منسجم و یکپارچه جهت پیشگیری از وقوع مجدد جرم (رحمدل، ۱۳۸۳: ۱۰۶)؛ ارتقای دانش سیاست‌گذاران از جرم و اتخاذ استراتژی‌های کنترل جرم (Gyong, 2010: 288, 295)؛ تخصیص منابع در جای مناسب (هارتمن، ۱۳۹۳: ۸۵۴) و ارتقای دانش و همکاری بین اعضای نیروهای پلیس جهت مبارزه و کنترل جرایم (Gyong, 2010: 294) اشاره نمود.

پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی امروزه به‌عنوان یک راهکار علمی - عملی در بسیاری از کشورها به رسمیت شناخته شده و در بازه‌های زمانی شش ماهه، یک‌ساله یا پنج‌ساله به‌صورت منظم انجام می‌شود. این راهبرد قضایی - اجرایی در حال حاضر پا را از مرزهای داخلی کشورها فراتر گذاشته و در سطح بین‌المللی نیز در جهت کمک به تسهیل گزارش بزه‌دیدگی به کار گرفته می‌شود. اما در ایران، وضعیت به گونه‌ای دیگر است و ادبیات کمتری درباره این پیمایش‌ها، چه در بعد قانون-

1. Black figure of crime
2. Self- Reporting
3. Victimization Surveys

گذاری، چه در بعد سیاست‌گذاری اجرایی و چه در بعد پژوهش‌های میدانی دیده می‌شود. عمده تلاش متولیان و سیاست‌گذاران نیز مربوط به کاهش آمار رسمی و افزایش خروجی پرونده‌هاست نه افزایش گزارش بزه‌دیدگی و بزهکاری. سامانه مدیریت پرونده (سمپ یا CMS)، سامانه جامع آماری (سجا) و الکترونیکی کردن فرایند دادرسی در همین راستا طراحی و اجرا شده است (شیرانی و کیانی، ۱۳۹۵: ۱۲۵).

ضرورت پژوهش در مورد پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی در نظام عدالت کیفری ایران بیشتر از آن روی احساس می‌شود که علی‌رغم اینکه مسئولین قوه قضائیه، همواره یکی از مشکلات مهم را کاهش آمار جرایم دانسته‌اند ولی از لحاظ ساختاری و اجرایی چنین استراتژی و برنامه مهمی در برنامه‌های قوه قضائیه دیده نمی‌شود. در ادبیات قانونی و پژوهشی نیز ضعف جدی وجود دارد. در همین راستا، سؤال اصلی نوشتار این است که چه عواملی در عدم گزارش بزه‌دیدگی نقش دارند؟ آیا پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی در کمک به حل مسئله رقم سیاه بزه‌دیدگی می‌تواند مؤثر واقع گردد؟ در راستای پاسخگویی به این پرسش‌ها، در ابتدا پیشینه پژوهش و ادبیات نظری بحث؛ سپس یافته‌های پژوهش در بعد توصیفی و استنباطی، مورد تحلیل واقع خواهند شد.

۱. پیشینه پژوهش

قبل از ورود به بحث لازم است پیشینه پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی به اختصار بیان شود تا ضرورت انجام تحقیقات میدانی در این باره بهتر درک شود. با مطالعه پژوهش‌های انجام شده توسط سیاست‌گذاران عمومی، حساسیت‌های اجتماعی قابلیت تبدیل و ترجمه به قانون را پیدا کرده و در نتیجه دستیابی به رقم سیاه بزهکاری/ بزه‌دیدگی تسهیل می‌گردد. در همین راستا، پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی هم در سطح بین‌المللی و هم در سطح ملی مورد توجه بسیاری از کشورها قرار گرفته^۱ ولی در سطح داخلی حقوق ایران، به‌طور مستقیم، تحقیق جدی، مستمر و به‌روزی در این باره انجام نشده است. در حقوق ایران، آنچه در مورد بزه‌دیده مورد توجه واقع شده، بیشتر جنبه علت‌شناختی و حمایت‌گرایانه دارد. در واقع یا تمرکز بر روی بررسی میزان دخالت بزه‌دیده در ارتکاب جرم بوده یا تلاش شده حمایت‌های مختلف نسبت به بزه‌دیده در فرایند کیفری انجام شود

۱. جهت اطلاعات تکمیلی در این باره رک به: سیدزاده ثانی، سید مهدی (۱۳۹۸)، بایسته‌های پیمایش بزه‌دیده‌شناسی، در: علی حسین نجفی ابرندآبادی (زیر نظر)، دایره‌المعارف علوم جنایی، کتاب چهارم (علوم جنایی تجربی)، چاپ اول، تهران: نشر میزان و مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، صص ۱۷۳-۱۶۸؛ نورپور، محسن و سیدزاده ثانی، سید مهدی (۱۳۹۹)، پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی؛ ضرورتی پیش روی سیاست‌گذاران جنایی در ایران، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست‌وهفتم، شماره یکصد و دوم، صص ۳۳۹-۳۳۶.

ولی در مورد پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی در سطح میدانی ادبیات بسیار ضعیفی وجود دارد. در واقع، نه در سطح قانون‌گذاری، چندان تمایلی جهت دستیابی و کاهش رقم سیاه بزهکاری- بزه- دیدگی از این طریق دیده می‌شود و نه در کارهای میدانی می‌توان استمرار و سازمان‌یافتگی در انجام پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی مشاهده نمود. در ادامه پیمایش‌های انجام شده در ایران به طور خلاصه بیان می‌شود.

توجهی و نجفی ابرندآبادی در تحقیقی با عنوان «بزه‌دیده‌شناسی و مشکل بزه‌دیدگی‌های گزارش نشده»، با هدف بررسی میزان بزه‌دیدگی افراد و علل گزارش نکردن آن‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که ۶۵/۵۸ درصد بزه‌دیدگی‌ها گزارش نشده و ۳۴/۴۱ درصد گزارش شده است. بر اساس این پژوهش، فراوانی آمار بزه‌دیدگی‌های گزارش نشده متغیر بوده است؛ مثلاً در جرم سرقت، بیش از نیمی از مالباختگان، جرم را گزارش کرده‌اند، در حالی که آمار جرایم گزارش نشده جرایم جنسی، افترا و توهین بسیار بالا بوده که به ترتیب ۸۳/۳۲، ۹۰/۲۷ و ۸۹/۴۷ بوده است (توجهی و نجفی- ابرندآبادی، ۱۳۷۸: ۸۰-۷۱). بعد از توقف حدوداً بیست ساله این پیمایش، محققین دیگر انجام آن را از سر گرفتند. مزیت این پژوهش این است که کار پژوهشگران قبلی را با هدف تطبیق ادامه داده‌اند تا دریابند در این برهه زمانی چه تحولاتی در نگرش مردم در گزارش‌دهی بزه‌دیدگی و عوامل مؤثر بر آن رخ داده است. هدف، بررسی میزان بزه‌دیدگی شهروندان ۱۸ تا ۵۰ ساله منطقه ده شهر تهران بوده است. نتایج این پیمایش نشان می‌دهد که ۸۲/۸ درصد افراد مورد بزه‌دیدگی واقع شده‌اند که از بین آن‌ها فقط ۳۶/۵ درصد بزه‌دیدگی خویش را گزارش نموده و ۶۳/۵ درصد این افراد، آن را به مقامات قضایی و انتظامی گزارش ننموده‌اند (شیرانی و کیانی، ۱۳۹۵: ۱۴۳-۱۲۱).

پیمایش دیگری در شهر تهران در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد (پورعلی، ۱۳۹۵) انجام شده که هدف آن بررسی میزان بزه‌دیدگی شهروندان تهرانی در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ بوده است. بر اساس این پیمایش، ۴۴ درصد از پاسخ‌گویان جرم اتفاق افتاده علیه خود یا بستگان درجه اول خود را به پلیس و مراجع قضایی گزارش کرده‌اند و ۵۶ درصد هیچ‌گاه آن را گزارش ننموده‌اند. همچنین بیشترین موارد عدم گزارش بزه‌دیدگی در جرایم کار اجباری با ۱۰۰ درصد، توهین ۸۵/۵۶ درصد، جرایم جنسی ۸۱/۸۱ درصد و قذف و اتهام جنسی ۸۰/۹۵ درصد بوده است (پورعلی، ۱۳۹۵: صفحه چکیده). در حالی که بیشترین گزارش بزه‌دیدگی در جرایم علیه اموال بوده و بزه‌دیدگان در جرایم چک بلامحل ۳۴/۷۴ درصد، سرقت ۳۸/۳ درصد، کلاهبرداری ۴۰ درصد و کلاهبرداری ۴۵/۶۷ درصد بزه‌دیدگی خود را گزارش ننموده‌اند (پورعلی، ۱۳۹۵: ۱۶ به نقل از شیرینی و رانماخواستی، ۱۳۹۷: ۱۲۲). براساس پیمایش دیگری که در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد

(محمدی تلوار، ۱۳۹۶) در شهر سنندج انجام شده، بیش از ۶۰ درصد افراد، هرگز مراتب بزه‌دیدگی خویش را گزارش نکرده‌اند (محمدی تلوار، ۱۳۹۶: صفحه چکیده).

همان‌طور که ملاحظه می‌گردد پژوهش‌های اندک موجود، به‌صورت جزیره‌ای و با فاصله زمانی بسیار زیاد انجام شده است. روش تحقیق و پرسشنامه‌های به‌کار گرفته شده نیز با هم متفاوت هستند. به‌طور کلی در ایران هیچ معیار استاندارد ی همانند پرسشنامه‌های از قبل طراحی شده جهت اجرای پیمایش‌های بزه‌دیدگی شناسی وجود ندارد. همچنین درباره دسترسی جامعه علمی به آمار جنایی نیز حساسیت‌های زیادی دیده می‌شود؛ در حالی که نخستین اقدام در حوزه مطالعات عدالت کیفری، تنظیم علمی آمار جرایم و سپس نشر سالیانه آن‌ها، یعنی خارج کردن آمار جنایی پلیسی و قضایی از حالت طبقه‌بندی و محرمانه است (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۲: ۱۸). در حال حاضر یکی از مهم‌ترین راهکارهای دستیابی به آمار واقعی بزهکاری/ بزه‌دیدگی استفاده از این پیمایش-هاست که از این طریق می‌توان دلایل عدم گزارش بزه‌دیدگی را دسته‌بندی نموده و با ارائه راهکارهای لازم، افزایش مشارکت بزه‌دیدگان در اعلام بزه‌دیدگی را انتظار داشت.

۲. ادبیات نظری پژوهش (دلایل عدم گزارش بزه‌دیدگی)

عوامل متعددی در عدم گزارش جرایم ارتكابی توسط بزه‌دیدگان به پلیس و مقامات قضایی دخیل هستند. در یک تحقیق این عوامل به عوامل خرد و عوامل کلان تقسیم شده است: عوامل خرد، به عنوان عوامل وضعی نیز معروف بوده و منظور، عواملی است که در صحنه جرم اتفاق می‌افتد؛ مانند اینکه آیا مجرم از سلاح استفاده کرده است یا خیر. دسته دوم، عوامل در سطح کلان است که بیشتر با عنوان عوامل اجتماعی - ساختاری شناخته می‌شود. این دسته به جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی جرم مانند سطح نابسامانی اجتماعی یا میزان اعتماد به پلیس در یک منطقه اشاره دارد (Yoon, 2015: 7). در این بخش، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر عدم گزارش بزه‌دیدگی را در چهار قسمت؛ عوامل مربوط به ماهیت جرم ارتكابی، عوامل مربوط به بزهکار، عوامل مربوط به بزه‌دیده و عوامل ساختاری - قانونی، بحث می‌شود.

۲.۱. عوامل مربوط به ماهیت جرم ارتكابی

مهم‌ترین علت گزارش یا عدم گزارش یک جرم به مقامات صالح قضایی، بیشتر از آنکه مربوط به بزهکار یا بزه‌دیده باشد، مرتبط با خود جرم ارتكاب یافته است که شامل مواردی همانند «ماهیت و نوع جرم»، «شدت جرم»، «مکان ارتكاب جرم» و «استفاده از خشونت و سلاح» می‌شود. بسته به نوع جرم و ماهیت آن، میزان اعلام جرایم دستخوش تغییر می‌گردد. تمایل به گزارش جرایم جنسی

بسیار کم است؛ به طوری که برخی از جرم‌شناسان، مدل این جرم را به آیسبرگی تشبیه نموده‌اند که قسمت اعظم آن در زیر آب پنهان بوده و تنها میزان کمی از آن آشکار است (Lievore, 2004: 5). در جرایمی که اصطلاحاً جرایم آپارتمانی^۱ نامیده می‌شوند مانند ارتشاء، اختلاس، کلاهبرداری و به خصوص جرایم جنسی، رقم سیاه و کشف نشده بسیار بالاست؛ در حالی که در جرایمی که اصطلاحاً جرایم خیابانی^۲ نامیده می‌شوند مانند قتل و ضرب و جرح رقم سیاه کمتر است (رهامی و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۰). عدم تمایل افراد به اعلام بزه در جرایم بدون بزه‌دیده بسیار بالاست و فقط تعداد بسیار کمی از این جرایم در آمارهای قضایی و پلیسی منعکس می‌شود (صفاری و سیفی، ۱۳۹۴: ۶۶).

همچنین یکی دیگر از فاکتورهای بسیار مهم در گزارش یا عدم گزارش بزه‌دیدگی، «شدت جرم ارتكابی» و «میزان خسارت وارده حاصله از آن» است. طبیعی است که هر چه شدت جرم ارتكابی و میزان خسارات حاصل از آن بیشتر باشد به همان نسبت، احتمال گزارش آن توسط بزه‌دیده نیز بیشتر می‌شود. البته، جرایم تجاوز و تهاجم جنسی در این باره استثنا محسوب می‌شوند؛ چون علیرغم اینکه خشونت‌آمیز هستند، بیشترین موارد عدم گزارش‌دهی را نیز به خود اختصاص داده‌اند (هارتمن، ۱۳۹۳: ۸۵۸). بر اساس نتایج یک تحقیق، ۴۷ درصد پاسخ‌دهندگان گفته‌اند زمانی که جرم اثر جدی بر روی آن‌ها بگذارد آن‌را گزارش خواهند نمود؛ در حالی که ۵۳ درصد پاسخ داده‌اند که تأثیر جزئی بر روی آن‌ها، باعث گزارش آن جرم نخواهد شد. به همین ترتیب، ۴۶ درصد آن‌ها ابراز داشته‌اند که از دست دادن مال زیاد یا صدمه شدید به احتمال زیاد، تأثیر مثبتی بر گزارش بزه واقع شده خواهد داشت (Ayodele and Adreinto, 2012: 5). در همین راستا، مطابق یک پیمایش دیگر، تقریباً یک پنجم جرایم خشونت‌آمیز به این خاطر گزارش نشده بودند که بزه‌دیده اعتقاد داشته که موضوع به اندازه کافی مهم نبوده است (Langton and others, 2012: 1).

محل ارتكاب بزه نیز از دیگر شاخص‌های تأثیرگذار بر تمایل افراد به گزارش‌دهی یا عدم گزارش‌دهی است. افرادی که در مکان‌های مختلفی مورد بزه‌دیدگی واقع شده‌اند، دلایل متفاوتی را برای اعلام یا عدم اعلام آن بیان کرده‌اند. بیشتر بزه‌دیدگانی که در محیط کار یا مدرسه، بزه‌دیده شده‌اند، شخصی بودن موضوع؛ افرادی که در اماکن عمومی، بزه‌دیده شده‌اند، مهم نبودن موضوع و افرادی که در محیط خانه، جرمی علیه آنان واقع شده است، ترس از انتقام‌جویی و درگیری با قانون را از مهم‌ترین دلایل عدم گزارش بزه‌دیدگی اعلام نموده‌اند (صفاری و سیفی، ۱۳۹۴: ۶۸). به نقل از (Langton and others, 2012: 6)، استفاده از سلاح یا مجروح شدن بزه‌دیده نیز از دیگر عوامل

1. suite crime

2. street crime

تأثیرگذار بر میزان گزارش جرایم است. در بزه‌دیدگی‌های جرایم خشونت‌آمیزی که در آن جرحی واقع می‌شود یا بزه‌کار مسلح بوده یا هر دو مورد وجود داشته است نسبت به زمانی که جرحی واقع نشده یا بزه‌کار مسلح نبوده یا هیچ‌کدام وجود نداشته، احتمال بیشتری وجود دارد که جرم گزارش شود (Langton and others, 2012: 1-5). بدین ترتیب می‌توان از مهم‌ترین دلایل گزارش یا عدم گزارش بزه‌دیدگی را مرتبط با نوع جرم ارتكابی و نحوه انجام آن دانست.

۲.۲. عوامل مربوط به بزه‌کار

در مورد ارتباط بین بزه‌کار و بزه‌دیده و تأثیر آن بر عدم گزارش بزه‌دیدگی، برخی تحقیقات نشان می‌دهد که زمانی که بزه‌کار از آشنایان یا افرادی باشد که بزه‌دیده وی را می‌شناسد احتمال گزارش جرم کمتر است نسبت به زمانی که مرتکب غریبه باشد. برعکس، نتایج برخی تحقیقات دیگر بیانگر این است که تفاوتی میان گزارش جرایمی که مرتکب آن آشنا با بزه‌دیده باشد با زمانی که غریبه باشد، وجود ندارد (Yoon, 2015: 9). براساس یافته‌های یک پیمایش، از سال ۲۰۰۶ تا سال ۲۰۱۰ بزه‌دیدگی‌هایی که توسط شخصی که آشنایی کامل با بزه‌دیده دارد ارتکاب می‌یابد همانند همسایه، همکار یا معلم، احتمال بیشتری دارد که به پلیس گزارش نشود (Langton others, 2012: 6). بر همین اساس، در میان بزه‌دیدگی‌های خشونت‌آمیزی که توسط شریک ارتکاب یافته، ۳۸ درصد گزارش نشده است (Langton and others, 2012: 1).

نتایج فوق در پیمایش‌های فراملی نیز تکرار شده است. در پیمایش بزه‌دیدگی بین‌المللی سال ۲۰۰۰ مشخص شد که یک پنجم بزه‌دیدگی‌ها در تجاوزات جنسی، توسط افرادی همانند شریک، شریک سابق، دوست پسر و بستگان بوده است (Lievore, 2003: 20). از تمام جرایم جنسی علیه زنان ثبت شده توسط پلیس استرالیا در سال ۲۰۰۱، فقط ۱۷ درصد آن‌ها توسط غریبه‌ها ارتکاب یافته است (ibid: 19). مطابق «پژوهش ملی بزه‌دیدگی جنسی زنان کالج» که در سال ۱۹۹۸ در آمریکا صورت گرفت بیشتر موارد بزه‌دیدگی خشونت‌آمیز در میان کسانی که یکدیگر را می‌شناسند اتفاق می‌افتد (فیشر، ۱۳۹۳: ۸۳۹).

به‌طور کلی، در مواردی که مرتکب از خویشاوندان، افراد نزدیک یا آشنایان باشد نسبت به مواردی که غریبه باشد، احتمال گزارش بزه‌دیدگی کمتر است (همان: ۸۵-۸۵۴). بدین ترتیب می‌توان هر چه رابطه بین بزه‌کار و بزه‌دیده نزدیک‌تر بوده و به خصوص از خویشاوندان باشند، احتمال اعلام بزه‌دیدگی نیز کمتر می‌گردد.

۳.۲. عوامل مربوط به بزه‌دیده

از جمله عوامل مرتبط با بزه‌دیده که ممکن است باعث عدم گزارش بزه‌دیدگی به مقامات قانونی شود می‌توان به «سن»، «جنسیت»، «تعداد اعضای خانواده»، «میزان درآمد»، «نژاد» و «قومیت» اشاره نمود. توزیع بزه‌دیدگی در میان گروه‌های مختلف سنی به صورت اتفاقی نیست. پژوهش‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که سن، یکی از متغیرهایی است که ارتباط قوی و معناداری با گزارش بزه‌دیدگی دارد. به عنوان مثال در مورد خردسالان و نوجوانان رقم سیاه بالاتر است؛ چون یا این افراد از مسئولیت کیفری مبرا هستند و بزهکاری آن‌ها در آمار جنایی منعکس نمی‌شود یا اینکه بزه‌دیدگان در مورد آن‌ها با اغماض بیشتری برخورد کرده و از شکایت خویش صرف‌نظر می‌نمایند (رهامی و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۰-۸۹). همچنین پلیس در مورد قضایایی که هر دو طرف آن نوجوان هستند یا اختلاف سنی آن‌ها یک سال یا کمی بیشتر است، رغبت کمتری به پیگیری و گزارش جرم دارد ولی زمانی که بزه‌دیده نوجوان یا بزهکار در مراحل دوم و سوم عمر خویش است میزان پیگیری بیشتر می‌گردد (برجس و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۸).

«جنسیت» نیز یکی از عوامل تأثیرگذار بر عدم گزارش بزه‌دیدگی به حساب می‌آید. به موجب تحقیقی که در سال ۱۹۹۰ در بین ۴۴۴۶ نفر از دانشجویان دختر در قالب «پژوهش ملی بزه‌دیدگی جنسی زنان کالج» در آمریکا انجام شد، مشخص گردید که ۱۵/۵ درصد از دانشجویان دختر کالج، حداقل یک‌بار بزه‌دیدگی جنسی در قالب تجاوز به عنف، اکراه جنسی یا تماس جنسی ناخواسته را تجربه کرده‌اند که بیشتر آن‌ها گزارش نشده بود (فیشر، ۱۳۹۳: ۸۳۸). همچنین «تعداد اعضای یک خانواده» نیز عاملی مرتبط با گزارش بزه‌دیدگی دانسته شده است. مطابق یک پیمایش که بازه زمانی سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰ را مورد سنجش قرار داده، بزه‌دیدگی‌هایی که علیه یکی از اعضای خانواده‌هایی که دو فرزند یا بیشتر زیر ۱۲ سال دارند، نسبت به بزه‌دیدگی‌هایی که در خانواده‌هایی اتفاق می‌افتد که بدون فرزند بوده یا یک فرزند دارند، کمتر گزارش می‌شوند (Langton and others, 2012: 8).

از دیگر فاکتورهای گزارش بزه‌دیدگی، نقش خود فرد در تحقق بزه‌دیدگی (بزه‌دیده‌شناسی علت‌شناختی) و همچنین قانونی یا غیرقانونی بودن فعالیت انجام شده است. به عنوان مثال اگر بزه‌دیده در فعالیت‌های جنایی مرتبط با مواد مخدر مشارکت یا معاونت، داشته باشد، به هیچ عنوان تمایلی برای مراجعه به پلیس ندارد (Yoon, 2009: 19؛ حسینی و مصطفی‌پور، ۱۳۹۶: ۱۱۵). این مسأله در جرایم جنسی شکل حادثتری به خود می‌گیرد و فرد ترجیح می‌دهد بزه‌دیدگی را پیگیری ننماید تا اینکه به اتهام مشارکت در جرم، تحت تعقیب قرار گیرد.

۴.۲. عوامل ساختاری - قانونی

از جمله عوامل مهم دیگر در گزارش بزه‌دیدگی، میزان ظرفیت قانونی موجود در کشورهاست که در این باره وجود دارد. اینکه قانون‌گذار چه مقدار نگران عدم گزارش بزه‌دیدگی باشد به شدت بر تصمیم گزارش بزه‌دیدگی افراد تأثیرگذار خواهد بود. میزان حمایت قانونی از بزه‌دیده و ساختارهای موجود در سیستم حقوقی هر کشور ارتباط مستقیم با گزارش بزه‌دیدگی یا عدم آن دارد. اگر در سیستم قانونی یک کشور، تمایل جدی برای پیگیری جرایم وجود نداشته باشد قابل درک خواهد بود که بین آمار واقعی جرم با آمار قانونی و قضایی آن، فاصله زیادی وجود داشته باشد. قانون‌گذار همزمان که به بزهکار می‌اندیشد و وی را توصیه به عدم اقرار به ارتکاب جرم می‌کند (تبصره ماده ۱۰۲ قانون آیین دادرسی کیفری)، باید به فکر جبران خسارات متعدد وارده به بزه‌دیده نیز باشد. در مورد جرایم جنسی که در حقوق کیفری اسلام نیز «سیاست بزه‌پوشی» حاکم است، بخش عمده‌ای از این جرایم به عمد و با تدبیر شارع مقدس بدون تعقیب می‌ماند و حتی شهود نیز از ادای شهادت بازداشته می‌شوند (نجفی توانا و فدایی، ۱۳۸۷: ۱۷۲). سخت بودن اثبات جرم و لزوم وجود شهود متعدد یا اقرارهای متعدد و موضوعیت داشتن ادله اثبات جرم و حتی در مواردی مانند اجرای حد قذف بر شهود در صورت به حد نصاب نرسیدن آن‌ها، بر پوشیده ماندن این جرایم می‌افزاید. در برخی جرایم همانند جرایم جنسی و ربا که به عنوان «جرایم مشارکتی» شناخته می‌شود، بزه‌دیده از ترس متهم شدن، تمایلی به گزارش بزه‌دیدگی ندارد. هر چه دایره جرایم دارای متهم - بزه‌دیده در سیستم قانونی یک کشور بیشتر باشد، میزان رقم سیاه بزهکاری/ بزه‌دیدگی نیز افزایش پیدا خواهد کرد. عدم حمایت قانونی و مسموع نبودن برخی ادعاها به دلیل مالیت نداشتن موضوع جرم همانند مواد مخدر و مشروبات الکلی و برخی حیوانات، باعث به وجود آمدن «رقم سیاه مطلق بزه-دیدگی» می‌گردد.

توانایی سیستم پلیسی - قضایی در حل و فصل موضوع و اعتقاد شهروندان به کارآمدی آن و سرعت عمل این نهادها نیز بر کاهش یا افزایش دامنه رقم سیاه بزه‌دیدگی مؤثر می‌باشد. در واقع، اندازه، میزان اختیارات و عملکرد نیروی پلیس به طور سیستماتیک بر تمایل بزه‌دیدگان به گزارش بزه‌دیدگی اثر می‌گذارد. اگر بزه‌دیدگان معتقد باشند که اختلاف آن‌ها توسط پلیس حل خواهد شد به احتمال زیاد، بزه‌دیدگی خویش را گزارش خواهند نمود (حسینی و مصطفی‌پور، ۱۳۹۶: ۱۱۵). آماده بودن پلیس سر صحنه جرم و افزایش نیروهای پلیسی نیز احتمال گزارش بزه‌دیدگی توسط شهروندان را بالا می‌برد. از همه مهم‌تر، میزان اختیارات پلیس در حل اختلاف، بر میزان گزارش - دهی جرم مؤثر است. به عنوان مثال، اگر پلیس از نوع جامعی و دارای قدرت حل مسأله باشد، نرخ گزارش بزه‌دیدگی افزایش می‌یابد (Levitt, 1998: 78-79). بدین ترتیب ساختار دستگاه قضایی -

پلیسی یک کشور و نوع آن (حکومتی یا جامعی بودن) و مهم‌تر از آن، عملکرد داشتن و میزان اعتماد شهروندان به آن‌ها میزان مراجعه بزه‌دیدگان به این نهادها و گزارش بزه‌دیدگی را دستخوش تغییر می‌سازد.

۳. روش پژوهش

گردآوری داده‌ها در این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و میدانی انجام شده است؛ بدین صورت که در مورد ادبیات نظری و سابقه پژوهش از کتب و مقالات خارجی و داخلی استفاده شده است. ابزار گردآوری داده‌ها نیز پرسشنامه از نوع محقق‌ساخته است. نوع پژوهش، توصیفی - تحلیلی می‌باشد که در ابتدا میزان گزارش یا عدم گزارش بزه‌دیدگی به طور کلی بیان شده و سپس به تفکیک هر جرم مورد بحث واقع می‌گردد و در انتها نیز از منظر جرم‌شناختی گونه‌های مختلف رقم سیاه بزه-دیدگی تحلیل می‌گردد.

جامعه آماری، تمامی دانشجویان پسر دانشگاه فردوسی مشهد در نیم‌سال تحصیلی دوم ۹۵-۱۳۹۴ می‌باشند که با استفاده از فرمول کوکران، حجم نمونه تعداد ۳۵۰ نفر تعیین شده است. برای تعیین نمونه در ابتدا، از طریق روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی خوشه‌ای، حجم نمونه براساس تعداد دانشکده‌های دانشگاه به ۱۲ گروه طبقه‌بندی شد. سپس از هر دانشکده، براساس جمعیت آن دانشکده و گروه‌های آموزشی، پرسشنامه توزیع گردید. از آنجایی که در هر دانشکده، چندین گروه آموزشی در سطوح مختلف کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری وجود داشت، سعی شده که از تمامی رشته‌ها و در تمام مقاطع تحصیلی با توجه به برنامه آموزشی آن دانشکده، کلاس‌هایی به صورت تصادفی انتخاب شوند.

با توجه به اینکه در ایران، پرسشنامه پیمایش بزه‌دیده‌شناسی استاندارد و یکسانی وجود ندارد، بعد از ترجمه پرسشنامه مورد استفاده در سایر کشورها و بومی‌سازی آن براساس میزان شیوع جرایم در ایران، ۱۱ جرم مورد بررسی قرار گرفته است. از این تعداد، پنج مورد مربوط به جرایم علیه اموال (سرقت، کیف‌قاپی و جیب‌بری، اخاذی، سرمایه‌گذاری در شرکت‌های هرمی و تخریب) و شش مورد دیگر، جرایم غیرمالی و علیه حیثیت و آبروی اشخاص (توهین، اذیت و آزار، کتک خوردن، تعرض جنسی، رابطه جنسی و انتشار فیلم و عکس شخصی در فضای سایبری) را در برمی‌گیرد.

در هر سؤال ابتدا پرسیده شده که آیا فرد، بزه‌دیده این جرم خاص واقع شده است یا خیر. اگر پاسخ مثبت باشد، فرد به این سؤالات که این جرایم چند مرتبه، توسط چه کسی و در چه مکانی واقع شده نیز پاسخ می‌دهد. سپس نوبت به سؤال اصلی می‌رسد و آن اینکه که آیا وی این بزه-

دیدگی را به پلیس و سایر مقامات صالح قضایی، گزارش نموده است یا خیر. در انتها نیز پرسیده شده که اگر جرم واقع شده گزارش شده، علت یا علل آن چه بوده است (اعاده حیثیت، دستگیری و مجازات بزهکار، جلوگیری از رخداد دوباره، برای کمک گرفتن، برای دریافت خسارت یا برای بازبایی مال). اگر هم فرد جرم مورد نظر را گزارش ننموده دلیل یا دلایل وی چه بوده است (مهم نبودن موضوع، فقدان مدارک کافی، مقصر دانستن خود، نداشتن فرصت، عدم آگاهی به قانون، حفظ شخصیت خود، جرأت نداشتن پیگیری موضوع، عدم اعتماد به پلیس، رابطه خویشاوندی با مرتکب جرم، فقر مالی، خجالت کشیدن، احساس شرم و حیا، احساس گناه و ناشناخته بودن مرتکب جرم). در مورد دو سؤال اخیر، پاسخ‌دهنده از نظر انتخاب چند گزینه هیچ محدودیتی نداشته و می‌توانسته به طور همزمان چند علت (مثلاً برای گزارش نکردن جرم سرقت) را انتخاب نماید.

۴. یافته‌های پژوهش

۴.۱. اطلاعات جمعیت‌شناختی نمونه آماری

جامعه آماری مورد نظر به سه گروه سنی تقسیم شده‌اند که ۷۷/۳ درصد در گروه سنی ۱۸-۲۴ سال، ۱۸/۳ درصد در گروه سنی ۲۴-۳۰ سال و ۰۴/۳ درصد در گروه سنی ۳۰ سال به بالا قرار داشتند. از نظر میزان تحصیلات نیز ۶۷/۴ درصد دارای مدرک دیپلم (دانشجوی دوره کارشناسی)، ۱۹/۲ درصد دارای مدرک کارشناسی (دانشجوی دوره کارشناسی‌ارشد) و ۱۳/۴ دارای مدرک کارشناسی‌ارشد (دانشجوی دوره دکتری) بودند. از نظر وضعیت ازدواج نیز ۹۰/۲ درصد مجرد و ۹/۸ درصد متأهل بوده‌اند.

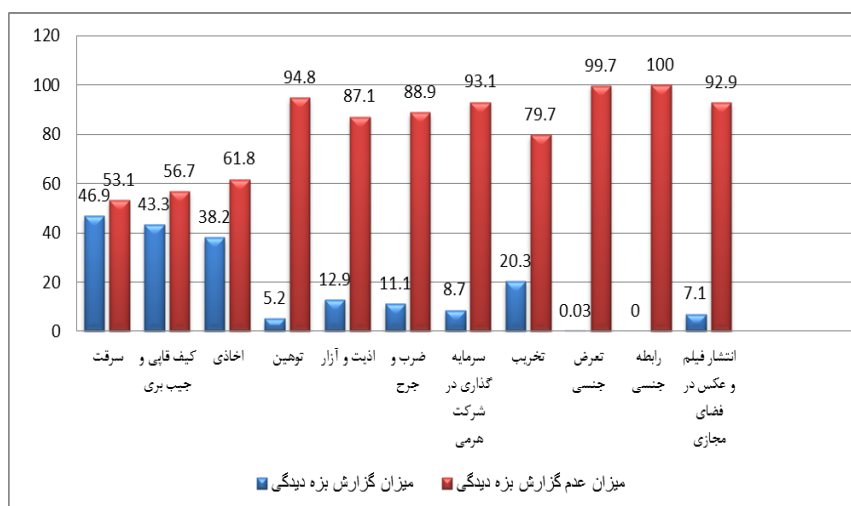
جدول (۱) متغیرهای جمعیت‌شناختی

میزان تحصیلات			رده سنی			وضعیت ازدواج		متغیر
دانشجوی دوره دکتری	دانشجوی دوره کارشناسی‌ارشد	دانشجوی دوره کارشناسی	۳۰ به بالا	۲۴-۳۰	۱۸-۲۴	متأهل	مجرد	
۴۶	۶۶	۲۳۲	۱۵	۶۳	۲۶۶	۳۴	۳۱۴	فراوانی
۱۳/۴	۱۹/۲	۶۷/۴	۰۴/۴	۱۸/۳	۷۷/۳	۹/۸	۹۰/۲	درصد

۲.۴. یافته‌های بزه‌دیدده‌شناختی پژوهش

در این بخش، ابتدا میزان گزارش یا عدم گزارش بزه‌دیدگی به مقامات قضایی - پلیسی بر حسب جرایم مختلف در آینه ارقام بیان و سپس دلیل گزارش کردن یا گزارش نکردن آن مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۱.۲.۴. میزان گزارش و عدم گزارش بزه‌دیدگی به مقامات قضایی - پلیسی

نمودار میزان گزارش و عدم گزارش بزه‌دیدگی

همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می‌گردد یافته‌های پژوهش حکایت از این دارد که جرایم مالی، بیشترین میزان گزارش به مقامات قضایی و پلیسی و در واقع کمترین رقم سیاه بزه‌دیدگی را دارد. در برابر آن، جرایم جنسی و علیه اخلاق و عفت عمومی، کمترین گزارش و بیشترین رقم سیاه را به خود اختصاص داده است. تقریباً در تمامی پژوهش‌های قبلی - با اختلاف اندکی در آمار - همین نتیجه به دست آمده است. در پژوهش‌های قبلی ثابت شده بود که در جرایم مالی، به خصوص موارد دارای اهمیت بالا و همراه با خشونت و استفاده از سلاح، احتمال گزارش بزه‌دیدگی بسیار بالاست. در این تحقیق نیز همان نتایج تأیید می‌گردد؛ به این صورت که به ترتیب جرایم سرقت (۴۶/۹ درصد)، کیف‌قاپی و جیب‌بری (۴۳/۳ درصد) و اخاذی (۳۸/۲ درصد)، بیشترین میزان گزارش را داشته است. مطابق یافته‌های پژوهش صورت گرفته در ایران در سال ۱۳۷۴ نیز میزان

گزارش بزه‌دیدگی در جرایم علیه اموال بیشتر از سایر جرایم بوده است؛ مثلاً در مورد جرم سرقت، بیش از نیمی از سرقت‌های انجام گرفته توسط مال‌باختگان گزارش شده و موارد عدم گزارش آن ۴۳/۳۶ درصد بوده است (توجهی و نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۴: ۷۸).

همچنین این نکته که جرایم جنسی و مربوط به حیثیت و آبروی افراد، بالاترین رقم سیاه‌بزه‌دیدگی را داراست، در این پژوهش مورد تأیید قرار گرفت. یافته‌های پژوهش بیانگر این است که در جرایم جنسی، میزان گزارش بزه‌دیدگی‌ها کمتر از ده درصد است. رقم تاریک بزه‌دیدگی در این موارد، منحصر به یک کشور خاص نیست؛ مثلاً زنانی با محارم هنوز هم در ایالات متحده آمریکا از جرایمی است که کمترین گزارش را دارد. عوامل متعددی همانند ترس، شرم، سرزنش، قدرت بیشتر بزهکار نسبت به بزه‌دیده، ترس از هم پاشیده شدن خانواده و غیره باعث می‌شود که بزه‌دیدگان این رویدادها را گزارش نمایند (تاگر، ۱۳۹۳: ۶۷۱-۶۷۰). بدین ترتیب، یافته‌های پژوهش درباره عدم گزارش بزه‌دیدگی تا حد زیادی همراستای پیمایش‌های پیشین است.

۴.۲.۲. دلایل گزارش نمودن بزه‌دیدگی به مقامات قضایی - پلیسی توسط بزه‌دیدگان

جدول ۲) دلیل گزارش بزه‌دیدگی

دلایل گزارش بزه‌دیدگی به پلیس و مقامات قضایی (میزان به درصد)						نوع بزه‌دیدگی
اعاده حیثیت	دریافت خسارت	کمک گرفتن	جلب‌گیری از رخدادهای دوباره	دستگیری و مجازات	بازیابی مال	
-	۱۹	۱۹	۳۸/۱	۵۷/۱	۷۸/۶	سرقت
-	۷/۷	۷/۷	۳۰/۸	۴۶/۲	۶۱/۵	کیف‌قاپی
-	۸/۳	۸/۳	۴۱/۷	۷۵	۶۶/۷	اخاذی
۳۷/۵	۰	۰	۵۰	۳۷/۵	۰	توهین
۳۳/۳	۰	۰	۳۳/۳	۶۶/۷	-	اذیت و آزار
۲۰	۰	۲۰	۶۰	۸۰	-	ضرب و جرح
-	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	شرکت‌هرمی
-	۲۵	۰	۴۱/۷	۴۱/۷	۰	تخریب
۰	۰	۰	۱۰۰	۰	-	تعرض جنسی
-	-	-	-	-	-	رابطه جنسی
۰	۰	۵۰	۵۰	۱۰۰	-	انتشار عکس

دلیل گزارش بزه‌دیدگی به پلیس و مقامات قضایی متفاوت و وابسته به نوع جرم و سایر عوامل مذکور در صفحات قبل است. این تحقیق، در راستای یافته‌های پیمایش‌های قبلی است مبنی بر اینکه در جرایم مالی و آن هم به خصوص مواردی که خسارات وارد شده زیاد باشد، بزه‌دیدگان بیشتر جرم را گزارش می‌دهند. همچنین این موضوع که بزه‌دیدگان در جرایم جنسی، تمایلی به گزارش این جرایم ندارند، نیز مورد تأیید قرار گرفته و بیشترین رقم سیاه بزهکاری/ بزه‌دیدگی در این موارد به چشم می‌خورد. قابل درک است زمانی که خسارت وارده ناچیز باشد یا در مورد جرایمی مانند توهین که در نهایت، فرد مجرم، محکوم به پرداخت جزای نقدی ناچیز در حق دولت خواهد شد، بزه‌دیده با محاسبه هزینه- فایده، از گزارش بزه‌دیدگی چشم‌پوشی خواهد نمود.

۳.۲.۴. دلایل گزارش نکردن بزه‌دیدگی به مقامات قضایی و پلیسی توسط بزه‌دیدگان

جدول ۳) دلایل علل عدم گزارش بزه‌دیدگی

دلایل عدم گزارش بزه‌دیدگی به پلیس و مقامات قضایی												نوع بزه‌دیدگی		
گسنامی مرتکب	احساس گناه	احساس شرم و حیا	خجالت کشیدن	فقر مالی	رابطه خویشاوندی	عدم اعتماد به پلیس	جرات ندانستن پیگیری	حفظ شخصیت خود	عدم آگاهی به قانون	نداشتن فرصت	مقصر دانستن خود		فقدان مدارک کافی	مهم نبودن موضوع
-	-	-	-	۴/۸	۲/۴	۷/۱	۴/۸	۲/۴	۴/۸	۲۱/۴	۱۴/۳	۲۱/۴	۵۲/۴	سرقت
-	-	-	-	۱۶/۷	۰	۲۷/۸	۱۱/۱	۵/۶	۵/۶	۲۳/۳	۵/۶	۲۲/۲	۵۰	کیف‌قاپی
-	-	-	-	۵/۶	۵/۶	۵/۶	۱۱/۱	۱۶/۷	۰	۱۶/۷	۱۱/۱	۱۱/۱	۵۰	اختاذی
-	-	-	-	۵/۴	۷/۳	۱۲	۳	۹	۳	۲۱/۸	۱۰/۹	۱۰/۲	۷۷	توهین
-	-	-	-	۰	۴/۸	۸	۱۶	۳۲	۴	۱۶	۱۲	۱۶	۴۴	اذیت و آزار
-	-	-	-	۲/۶	۱۵/۸	۱۸/۴	۱۳/۲	۱۰/۵	۷/۹	۱۵/۸	۲۸/۹	۱۸/۴	۵۲/۶	ضرب و جرح
-	-	-	-	۱۱/۱	۲۲/۲	۱۶/۷	۵/۶	۱۱/۱	۲۲/۲	۱۱/۱	۱۱/۱	۲۲/۲	۴۴/۴	شرکت هرمی
-	-	-	-	۴/۰۱	۲/۸	۲۴/۵	۲	۱/۰۴	۰	۲۸/۶	۸/۲	۲۸/۶	۵۶	تخریب
-	۴/۸	۵۷/۱	۶۱/۹	۴/۸	۱۴/۳	۱۹	۹/۵	۵۲/۴	-	-	۵۲/۴	۱۴/۳	-	تعرض جنسی
-	۱۰	۶۰	۵۰	۰	۳۰	۰	۰	۲۰	-	-	۵۰	۰	-	رابطه جنسی
۸۸	-	-	-	۰	۲۸	۱۲	۴	۲۰	۴	۲۴	۲۸	۰	-	انتشار عکس

همان‌طور که در جدول فوق ملاحظه می‌گردد عدم گزارش بزه‌دیدگی در جرایم مختلف، بسته به نوع، ماهیت و شدت جرم ارتكابی، متفاوت است. در جرایم مالی، مهم نبودن موضوع؛ در جرایم جنسی، احساس شرم و حیا و در جرایم سایبری، ناشناخته بودن مرتکب به عنوان دلیل اصلی قلمداد شده است. در جرم رابطه جنسی و تعرض جنسی، در بیشتر از نیمی از موارد، بزه‌دیدگان به

علت مقصر دانستن خود شکایت ننموده‌اند. می‌توان گفت در این قسمت، یافته‌های بزه‌دیده‌شناسی علت‌شناختی در مورد سهم و نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرم، مورد تأیید قرار می‌گیرد.

رابطه خویشاوندی به‌عنوان یکی از دلایل عدم گزارش بزه‌دیدگی‌ها، درصد متوسطی را به خود اختصاص داده است. بین «عدم آگاهی نسبت به قانون» و عدم گزارش بزه‌دیدگی به جز در مورد سرمایه‌گذاری در شرکت‌های هرمی رابطه‌ای معنادار دیده نمی‌شود. عموماً آگاهی نسبت به جرایم مدرن در مقایسه با جرایم خیابانی همانند سرقت و زورگویی کمتر است. به همین خاطر ملاحظه می‌گردد که بزه‌دیدگان در مورد جرم اخاذی و تخریب، صددرصد آگاه به قانون بوده‌اند. همچنین در مورد جرایم توهین، اذیت و آزار، سرقت و کیف‌قاپی، عدم آگاهی نسبت به قانون، درصد بسیار کمی را در مورد عدم گزارش‌دهی بزه‌دیدگی به خود اختصاص داده است.

در مورد بزه‌دیدگی‌های مربوط به فضای سایبری نیز علت اصلی گزارش نکردن، ناشناخته بودن مرتکبین جرایم بوده است. اعتماد به مقامات پلیسی و قضایی در بین فاکتورهای مؤثر بر عدم گزارش بزه‌دیدگی، رتبه متوسط را کسب نموده است. با توجه به اینکه این شاخص در تحقیقات کشورهای آمریکایی و اروپایی، در رتبه‌های اول قرار می‌گیرد و در این پژوهش، این میزان تأثیر زیاد تأیید نشده است، نمی‌توان تأثیر عدم اعتماد به پلیس و مقامات قضایی را پررنگ قلمداد نمود.

۵. گونه‌شناسی رقم سیاه بزه‌دیدگی در جرایم مختلف

همان‌طور که بیان شد عوامل مختلفی از جمله نوع و ماهیت جرم و میزان خسارت وارده بر میزان گزارش بزه‌دیدگی تأثیرگذار است. در همین راستا بنا داریم در این قسمت در ابتدا بدون تفکیک بین جرایم، نمایی کلی از رقم سیاه بزه‌دیدگی داشته باشیم و سپس تفاوت بین جرایم با ماهیت اخلاقی-جنسی و جرایم مالی را در پرتو آمارهای به دست آمده از پیمایش تحلیل نماییم.

۵.۱. رقم سیاه بزه‌دیدگی بسیار بالا در کلیه جرایم

به‌طور کلی فارغ از نوع جرم، میزان عدم گزارش بزه‌دیدگی بسیار بالاست. نتایج مشابه این تحقیق در پژوهش‌های قبلی نیز ثابت شده بود. بر اساس یافته‌های این پژوهش، متوسط عدم گزارش بزه‌دیدگی به میزان ۸۲ درصد است؛ رقمی بسیار بالا و نگران‌کننده. آنچه از این تحقیق و تحقیقات مشابه به دست می‌آید ضرورت انجام پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی و لزوم تقویت راهکارهای افزایش گزارش بزه‌دیدگی است. مطابق نتایج به دست آمده از پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی، میزان اعتماد عمومی به مقامات قانونی و در نتیجه گزارش بزه‌دیدگی مرتباً افزایش یافته است. براساس پیمایش سال ۱۹۷۳، تنها ۴۹ درصد از پاسخ‌گویان توانایی پلیس در مورد حمایت از عموم مردم را مورد

تأیید قرار می‌دادند؛ در حالی که این عدد در سال ۲۰۰۰ به ۷۰ درصد رسید. هر چند این عدد در سال‌های بعد کاهش پیدا کرد ولی به طور کلی می‌تواند به عنوان متغیری تأثیرگذار در مورد گزارش جرایم به کار گرفته شود (Catalano, 2006: 72). در واقع، این پیمایش‌ها می‌تواند نوعی آموزش به شهروندان جهت مشارکت و اعلام بزه‌دیدگی بیشتر را به همراه داشته باشد. در پرتو این راهبرد علمی، نوعی فرهنگ‌سازی عمومی در سطح جامعه جهت مراجعه به دستگاه قضایی ترویج پیدا می‌کند. بعد از انجام این پیمایش‌ها این فرضیه تقویت می‌گردد که باید در جامعه آموزش‌های لازم به افراد و به خصوص کسانی که قابلیت بزه‌دیدگی بیشتری دارند همانند اطفال داده شود تا به محض رخداد بزه‌دیدگی، گزارش به خانواده، نهادهای قضایی و پلیسی، همسایه‌ها، مدیران مدارس و سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در این زمینه صورت گیرد.

از جمله راهکارهایی که امروزه بیشتر در دعاوی حقوقی از آن استفاده می‌شود و در حقوق کیفری ایران نیز می‌توان از آن بهره گرفت، پذیرش دعاوی گروهی است. دعاوی گروهی روشی برای تعقیب دعاوی اشخاص متعدد علیه خوانده واحد است (سلطانی و منصوری بروجنی، ۱۳۹۷: ۹۶) که در قالب یک دادخواست یا دعوا مطرح می‌گردد. در آیین دادرسی دعاوی جمعی سعی می‌شود تا در مواردی که به افراد زیادی در نتیجه یک عمل یا اقدامات مشابه، ضرری وارد می‌شود تمامی ادعاهای زبان-دیدگان در قالب یک دعوی واحد مورد رسیدگی قرار گیرد (محسنی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷۹). دعاوی گروهی به عنوان یک ابزار در راستای پیشگیری از صدور احکام متفاوت در موضوعات یکسان در جایی که کار گرفته می‌شود که دعاوی متعدد دارای مسائل حکمی یا موضوعی مشترکی باشند. اگر خروجی دعاوی متعدد، احکام متفاوت باشد، دعاوی گروهی محسوب نشده و باید مجزا به آن‌ها رسیدگی گردد (طهماسبی، ۱۳۹۶: ۲۳۱). طرح دعاوی گروهی دارای کارکردهای مثبت زیادی مانند رسیدگی یکباره به تمامی دعاوی، کاهش اطاله دادرسی و هزینه‌های دادرسی و کاهش تراکم پرونده‌ها است.

در حال حاضر این راهبرد در بسیاری از کشورها همانند آمریکا، انگلستان و فرانسه در قالب‌های مختلف به رسمیت شناخته شده است. در ایران هر چند دعاوی گروهی تا به حال در امور حقوقی و به خصوص حوزه حقوق مصرف‌کنندگان به کار گرفته شده است ولی این راهکار در حقوق کیفری نیز با روش‌هایی دیگر قابل اعمال بوده و در موضوعاتی همانند آلودگی هوا، آلودگی محیط‌زیست، حقوق مصرف‌کننده و حتی در مورد جرایم شایع می‌توان آن را به کار گرفت. یکی از بارزترین نمونه‌های آن، جرایم سایبری است که معمولاً بزه‌دیدگان بسیار زیادی در نقاط مختلف کشور دارد. پذیرش دعاوی گروهی در این جرایم و پیگیری پرونده توسط یک نماینده، می‌تواند هزینه‌های دادرسی را برای دستگاه قضایی و طرفین پرونده کاهش داده و سرعت رسیدگی را چندین برابر نماید.

در حقوق ایران تا به حال «دعاوی گروهی» علاوه بر اینکه در حقوق کیفری مورد پذیرش واقع نشده در امور حقوقی نیز به صراحت همانند سایر کشورها وجود ندارد، بلکه در برخی حوزه‌ها راهکارهای نسبی و شبیه آن دیده می‌شود که نیازمند بازنگری و توسعه بیشتر است. از جمله این موارد می‌توان به بندهای ۳ و ۴ ماده ۱۲ قانون حمایت از مصرف‌کننده اشاره نمود. همچنین به موجب ماده ۴۸ قانون تجارت الکترونیک نیز که تا حدی زمینه پذیرش این دعاوی فراهم شده، محدودیت وجود دارد و آن اینکه گستره این قانون محدود و منصرف به فضای مجازی بوده و شامل فضای فیزیکی نمی‌شود (طهماسبی، ۱۳۹۶: ۲۴۴). به موجب ماده ۵۲ قانون بازار مصوب سال ۱۳۸۴ نیز از بابت پیگیری جنبه عمومی جرم، راهکاری پیش‌بینی شده که شامل پیگیری امور حقوقی نمی‌گردد (طهماسبی، ۱۳۹۶: ۲۴۴). به همین خاطر است که در رویه قضایی ایران به ندرت دعاوی گروهی مبنای عمل قرار گرفته است؛ مثلاً در پرونده خون‌های آلوده (دعاوی هموفیلی‌ها) که مرتبط با حقوق مصرف‌کنندگان بود، در قالب یک دعوا و دادنامه، رأی بر محکومیت جبران خسارات مادی و معنوی تمامی زیان‌دیدگان صادر شد (محسنی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷۶). بدین ترتیب مشخص می‌شود بستر پذیرش دعاوی گروهی و توسعه آن در همه زمینه‌ها از جمله حقوق کیفری و در موضوعاتی مانند بزه‌دیدگی‌های گروهی وجود دارد.

از دیگر ظرفیت‌های مناسب جهت کاهش دایره رقم سیاه بزه‌دیدگی، توسعه موارد اعلام جرم از سوی دیگران است. در واقع، باید تدابیری اندیشیده شود تا افراد گزارش‌دهنده بدون اینکه در معرض اتهام قرار گیرند، ارتکاب جرم و بزه‌دیدگی را به مقامات قانونی گزارش دهند. خطر متهم شدن در صورت گزارش، باعث بی‌تفاوتی اعضای جامعه و در نتیجه افزایش دایره رقم تاریک بزه‌دیدگی می‌گردد. یکی از ظرفیت‌های قانونی موجود در حقوق کیفری ایران، ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری است که حداقل به صورت ناقص و نسبی، با توسل به استفاده از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد قصد دارد پیگیری بعضی از موضوعات کیفری را از دوش افراد جامعه برداشته و به گروه‌های اجتماعی غیرانتفاعی واگذار نماید (نورپور و سیدزاده ثانی، ۱۳۹۹: ۳۵۳).

در واقع، حضور سازمان‌های مردم‌نهاد در فرایند کیفری نمودی بارز از گرایش به سیاست جنایی مشارکتی است که بنا دارد پیشگیری از جرم را با تقویت جامعه مدنی عملیاتی نماید. حضور سمن‌ها در فرایند کیفری علاوه بر اینکه باعث جلوگیری از کیفرگریزی مرتکبین جرایم می‌گردد، در پیشگیری از بزه‌دیدگی مکرر از طریق روشن‌تر شدن آمار جنایی نقشی بی‌بدیل ایفا می‌کند.

در همین راستا، ریاست محترم قوه قضائیه در اسفند ماه ۱۳۹۸ با صدور «دستورالعمل نحوه مشارکت و تعامل نهادهای مردمی با قوه قضائیه»، به گونه‌های مختلف نقش مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد را در پیشگیری از جرم و بزه‌دیدگی یادآور شده‌اند. بند «ب» ماده ۱۷ این دستورالعمل، یکی از پنج محور گفتمان‌سازی معاونت پیشگیری از جرم را «حمایت از بزه‌دیدگان» دانسته است. در ماده

۱۹ نیز بر پیشگیری از بزه‌دیدگی به خصوص گروه‌های آسیب‌پذیر تأکید شده است. مبحث سوم این دستورالعمل با عنوان «مشارکت در حمایت از بزه‌دیدگان» طی سه ماده (مواد ۲۰، ۲۱ و ۲۲) قصد توسعه حمایت از بزه‌دیده را دارد. ماده ۴۷ این مقرر، به درستی، حمایت قانونی از سازمان‌های اعلام-کننده جرم را بیان نموده است. مطابق این ماده: «مقامات قضایی در صورت وجود احتمال تهدید علیه نهادهای مردمی اعلام‌کننده جرم، در اجرای مواد ۹۷ و ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری، نسبت به حمایت از نهادهای مردمی ذی‌ربط، اتخاذ تدابیر حمایتی پیشگیرانه در برابر تهدیدها، عدم افشای هویت نهادهای مذکور و پیش‌بینی تمهیدات مراقبتی اقدام نمایند». اعمال این ماده می‌تواند در راستای کاهش رقم سیاه بزهکاری و بزه‌دیدگی بسیار راهگشا باشد.

تبصره ماده ۳۰ این دستورالعمل نیز در راستای اعمال ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: «در صورت تعدد نهادهای مردمی اعلام‌کننده موضوع واحد، مشارکت اولین نهاد مردمی اعلام‌کننده در مراحل دادرسی کفایت می‌کند». این ماده به روشنی موضوع «دعوی گروهی» را پذیرفته است. در واقع، اولین سازمان مردم‌نهادی که موضوع را گزارش و تعقیب می‌نماید هم نماینده بزه‌دیدگان محسوب می‌شود و هم نماینده سایر سازمان‌های فعال در آن موضوع. این تبصره ظرفیت تقنینی بسیار مناسبی ایجاد نموده و قابل تعمیم و توسعه در مورد دعاوی اشخاص حقیقی نیز می‌باشد.

بدین ترتیب بر اساس یافته‌های این پژوهش، مشخص شد که بزه‌دیدگان تمایلی به گزارش بزه‌دیدگی خویش ندارند. اما باید توجه نمود که در جرایم مختلف، میزان گزارش‌دهی متفاوت است. به همین خاطر است که در پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی، عموماً جرایم به دو دسته جرایم علیه اشخاص و جرایم علیه اموال تقسیم می‌شود تا بتوان تحلیل واقع‌بینانه‌تری از رقم سیاه بزهکاری/ بزه‌دیدگی ارائه نمود. جرایم علیه اشخاص مواردی همچون تجاوز، حمله جنسی، دزدی، کیف‌قاپی و جیب‌بری و جرایم علیه اموال مواردی مانند سرقت، دزدی وسایل نقلیه موتوری را شامل می‌شود (برجس و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۵). در این پژوهش نیز بر اساس تقسیم‌بندی فوق و در راستای سهولت درک مطلب، میزان گزارش و رقم سیاه بزه‌دیدگی در جرایم اخلاقی - جنسی از جرایم علیه اموال تفکیک شده و در دو بند جداگانه مورد تحلیل واقع خواهند شد.

۵.۲. رقم سیاه مطلق بزه‌دیدگی در جرایم اخلاقی - جنسی

در این تحقیق، همانند یافته‌های پژوهش‌های پیشین ثابت گردید که جرایم جنسی، دارای کمترین میزان گزارش‌دهی است. بالا بودن رقم سیاه در این جرایم، هم دارای علل ساختاری - قانونی و هم ناشی از پیامدهای اجتماعی گزارش‌دهی آن‌هاست. یکی دیگر از دلایل عدم تمایل بزه‌دیدگان به گزارش جرم این است که از اتفاق روی داده، احساس خجالت می‌کنند یا تصور می‌کنند دیگران بعد از

مطلع شدن، آن‌ها را مورد سرزنش قرار خواهند داد (حسینی و قورچی‌بیگی، ۱۳۹۴: ۱۵). در واقع، در بسیاری از این جرایم، بزه‌دیدگان و خانواده‌های آن‌ها به دلیل حفظ آبرو و حیثیت خویش اقدام به شکایت و طرح دعوا نمی‌کنند (شیخ‌الاسلامی و شاهیده، ۱۳۹۷: ۲۲۷). در پرونده‌های با موضوع جرایم اخلاقی، سرزنش اجتماعی آن بسیار قوی‌تر از مجازات قانونی است.

بزه‌دیدگان ترجیح می‌دهند سکوت پیشه کرده و آبرویشان حفظ شود تا اینکه موضوع را از طریق قانونی پیگیری نمایند. در چنین مواردی حتی اگر مرتکب جرم به مجازات قانونی نیز محکوم شود، حیثیت اجتماعی بزه‌دیده در معرض مخاطره قرار می‌گیرد. بزه‌دیده یا خانواده وی در چنین مواردی، مجازات قانونی را متناسب ندانسته و در نتیجه سکوت اختیار نموده یا خود دست به انتقام می‌زنند. انتقام‌گیری هنوز هم به عنوان یکی از راه‌های پیش‌روی بزه‌دیدگان به خصوص در جوامع سنتی‌تر شناخته می‌شود. در همین رابطه می‌توان به پرونده قتل رومینا اشرفی توسط پدرش اشاره نمود^۱. در این پرونده، رومینا با پسر مورد علاقه‌اش فرار نموده و چند روزی با هم بودند تا مقدمات ازدواجشان فراهم گردد. ولی پدر دختر که معتقد بود حیثیت اجتماعی خانواده وی لکه‌دار شده و دختر بالغ با رضایت خویش به آن تن داده و مجازات قانونی نیز نامتناسب است (رابطه نامشروع و نهایت ۹۹ ضربه شلاق)، کشتن فرزند خویش را انتخاب تا از تعصبات و فرهنگ سنتی خویش پاسداری کرده باشد^۲. برخلاف گفته برخی که معتقدند پدر به خاطر اینکه قصاص نمی‌شده و با مشاوره قبلی اقدام به این کار نموده^۳، چنین قابل استنباط است که کشتن فرزند، نوعی اعلام وفاداری به فرهنگ و سنت خانوادگی و همچنین واکنشی در برابر رها نمودن پسر و دختر بدون مجازات بوده است. رهاشدن دختر و پسر بدون کیفر، باعث می‌شود امید پدر از دستگاه قضایی قطع شده و خود، تصمیم به انتقام و اجرای عدالت خصوصی بگیرد.

۱. جهت اطلاعات تکمیلی در مورد این پرونده رک به تارنماهای اینترنتی زیر: (آخرین بازدید در تاریخ ۱۷ مرداد ماه ۱۳۹۹)

<https://www.khabarfoori.com/detail/1927779/>

<https://www.asriran.com/fa/news/731223/>

۲. به گفته معاون اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم دادگستری گیلان، وقوع چنین جرایمی بیشتر ناشی از فقر فرهنگی است. جهت دیدن مصاحبه ایشان و اطلاعات بیشتر در این باره رک به تارنماهای اینترنتی زیر: (آخرین بازدید در تاریخ ۱۵ مرداد ماه ۱۳۹۹).

<https://www.irna.ir/news/83801133/>

<https://www.khabaronline.ir/news/1392848/>

۳. برخی سایت‌ها و البته عمدتاً از روی عناد و زیر سؤال بردن کیفر قانونی، این دیدگاه را ترویج می‌دهند. از جمله مراجعه کنید به تارنمای اینترنتی زیر: (آخرین بازدید در تاریخ ۱۸ مرداد ماه ۱۳۹۹)

<https://sobhmashhad.ir/1399/03/12/29164/>

یکی دیگر از مصادیق عینی این موضوع، پرونده معروف به «کفتار پیر» است که در اوایل دهه ۹۰ در شهرستان مشهد رسانه‌ای شد. در این پرونده که متهم، پیرمرد ۶۰ ساله‌ای بود، بالغ بر ۶۰ دختر شش تا ده ساله را مورد آزار و اذیت قرار داده بود. بعد از پیگیری موضوع توسط مقامات قضایی و اعتراف فرد به این عمل، تعداد زیادی از خانواده‌های بزه‌دیدگان، حتی حاضر به شکایت و پیگیری موضوع نشدند.^۱ بنا به گفته برخی مقامات قضایی دخیل در این پرونده، تعدادی از این خانواده‌ها حتی از این شهرستان مهاجرت کردند.^۲ همان‌طور که در این تحقیق نیز ثابت شد یکی از عمده‌ترین دلایل عدم شکایت بزه‌دیدگان، حفظ آبرو و حیثیت اجتماعی می‌باشد که از طرفی، ریشه در فرهنگ سنتی دارد و از طرف دیگر، فقدان آموزش مناسب به عموم جامعه و خانواده‌ها در گزارش بزه‌دیدگی، این مسأله را تشدید می‌نماید. چنین جرایمی در سطح کشور زیاد اتفاق می‌افتد؛ به عنوان مثال می‌توان به پرونده مطرح شده در دادگستری مشهد اشاره نمود که در آن دختر ۱۴ ساله در اثر تجاوز و رابطه نامشروع توسط شوهر عمه باردار شده بود.^۳ موردی که دختر در اثر رابطه نامشروع برادر با وی باردار شده ولی گزارش نشده بود نیز در همین راستا قابل ذکر است.^۴

از دیگر دلایل مهم عدم گزارش بزه‌دیدگی توسط افراد در جرایم جنسی، ترس از متهم شدن است. با توجه به اینکه عموم جرایم جنسی، طرفینی بوده و همواره مشارکت دو نفر در آن لازم است، فرض بر رضایت هر دو طرف گذاشته می‌شود. در این موارد، علاوه بر اینکه بزه‌دیده نمی‌تواند ادعای خویش را ثابت کند، متهم به انجام عمل منافی عفت از روی رغبت نیز می‌گردد. به عبارت دیگر، در این جرایم که معروف به بزه‌دیده بزه‌کار است، شاکی باید پاسخگوی این باشد که چرا این عمل اتفاق افتاده است. سرزنش‌پذیر بودن بزه‌دیدگی در این جرایم از یک طرف و دشوار بودن اثبات ادعای عدم رضایت از سوی دیگر، موانعی بزرگ بر سر راه اعلام بزه‌دیدگی است. انگاره حاکم در این جرایم یعنی «بزه‌دیده مقصر» و «بزه‌دیده قابل سرزنش»، راه را بر فرهنگ‌سازی و آموزش اعلام بزه‌دیدگی بسیار دشوار ساخته است. امروزه نمی‌توان ضرورت آموزش جنسی کودکان و نوجوانان را با این استدلال که مخالف مبانی اسلامی است، رد نمود. وجود نگاه‌های سنتی که اعلام جرم در برخی جرایم را باعث

۱. برای مطالعه اطلاعات بیشتر مراجعه شود به تارنمای اینترنتی زیر: (آخرین بازدید در تاریخ ۱۷ مرداد ماه ۱۳۹۹)
<https://www.tabnak.ir/fa/news/293332/>

۲. این مطلب برگرفته شده از مصاحبه نویسنده با یکی از قضات دخیل در پرونده است.

۳. برای اطلاعات بیشتر رک به تارنمای اینترنتی زیر: (آخرین بازدید در تاریخ ۱۸ مرداد ماه ۱۳۹۹)
<https://fararu.com/fa/news/442483>

۴. جهت دیدن این خبر مراجعه شود به تارنمای اینترنتی زیر: (آخرین بازدید در تاریخ ۱۸ مرداد ماه ۱۳۹۹)
<https://www.borna.news/>

اشاعه فحشا در جامعه می‌داند^۱ بر رشد رقم سیاه بزهکاری و بزه‌دیدگی و ارائه سیمای جنایی ناقص تأثیر شایانی می‌گذارد. همان‌طور که بیان شد یکی از فرض‌های این تحقیق این است که در جرایم مالی، تمایل به گزارش بزه‌دیدگی بیشتر دیده می‌شود که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

۵.۳. رقم سیاه بزه‌دیدگی نسبی یا متوسط در جرایم مالی

مطابق یافته‌های این پژوهش، بزه‌دیدگان در جرایم مالی، تمایل بیشتری به گزارش این جرایم دارند. یکی از عواملی که احتمال گزارش بزه‌دیدگی و به خصوص جرایم یقه‌سفیدی را افزایش می‌دهد، مقدار مبلغ پول از دست رفته است. هر چه مبلغ بیشتر باشد، احتمال گزارش جرم نیز بیشتر خواهد بود (حسینی و قورچی‌بیگی، ۱۳۹۴: ۱۵). یکی دیگر از دلایل پیگیری جرایم علیه اموال و گزارش آن به مقامات قانونی، استفاده از خدمات بیمه می‌باشد؛ زیرا استفاده از خدمات بیمه مستلزم اعلام جرم و ارائه رسید آن به دفتر بیمه است (صفاری و سیفی، ۱۳۹۴: ۶۱). از دیگر دلایل گزارش بزه‌دیدگی در جرایم مالی، امکان و احتمال جبران خسارت در صورت ادله کافی است. امید به دریافت مابه‌ازا و برگشت مثل یا قیمت مال، نوعی ترغیب به گزارش جرم و پیگیری پرونده هست. در واقع در مورد پرونده‌های مالی نوعی محاسبه‌گرایی و تحلیل هزینه - فایده توسط بزه‌دیده صورت می‌گیرد و چون همواره فایده آن بر هزینه‌های آن غلبه پیدا می‌کند، تمایل بیشتری برای پیگیری وجود دارد. قربانیان جرایم، میزان تلاش برای گزارش بزه‌دیدگی، پیگیری پرونده و خطرات مرتبط با آن را با مزایای حاصله از آن مقایسه می‌کنند (Yoon, 2009: 17). بر عکس، در پرونده‌هایی مانند توهین که در نهایت بزهکار به مبلغی ناچیز جزای نقدی و آن هم در حق دولت محکوم می‌شود، بزه‌دیده کمتر تمایلی برای پیگیری پرونده دارد. در واقع در اینجا نیز نوعی محاسبه‌گرایی وجود دارد؛ چون باید هزینه‌های زیادی همانند هزینه دادرسی، پرداخت حق‌الوکاله یا مشاوره، صرف وقت زیاد، تحمیل رنج-های روحی و روانی بابت پیگیری پرونده توسط بزه‌دیده پرداخت شود و در نهایت هم چیزی عاید وی نگردد. پس جبران خسارت مادی یا معنوی می‌تواند یکی از دلایل گزارش یا عدم گزارش بزه‌دیدگی باشد.

اگر خسارت از دست رفته، ناچیز و بی‌اهمیت باشد، به احتمال زیاد قربانیان به خاطر هزینه‌های مالی و اجتماعی گزارش جرم، آن را پیگیری نخواهند نمود (Ayodele and Adreinto, 2012: 10). اگر جرم ارتكابی علیه تمامیت جسمانی افراد باشد یا خسارت‌های جانی و مالی ناشی از جرم زیاد

۱. اخیراً در پرونده تجاوز جنسی به دختر بچه‌ای افغانستانی در خمینی‌شهر، نماینده این شهر در مجلس شورای اسلامی، خطاب به رئیس سازمان بهزیستی کشور، خواهان برکناری رئیس اورژانس اجتماعی کشور به خاطر اعلام عمومی این جرم شده است. برای جزئیات خبر و نامه مراجعه کنید به آدرس اینترنتی زیر:
<http://www.tabnak.ir/fa/news/805871/%D9%88%D8%A7%DA%A9%D9%86%D8%B4>

باشد یا مرتکب هنگام ارتکاب جرم از اسلحه استفاده کرده باشد، افراد با این اعتقاد که جرم ارتكابی مهم است، اقدام به گزارش و پیگیری آن می‌نمایند (صفاری و سیفی، ۷۱). با توجه به تئوری «انتخاب عقلانی»، همان‌طور که مجرمین در اثر محاسبه سود و زیان مرتکب جرم می‌شوند، این گفته نیز درست است اگر بگوییم بزه‌دیدگان نیز با سنجش هزینه-فایده، گزینه گزارش بزه‌دیدگی یا سکوت را انتخاب می‌کنند.

از دیگر دلایل قانونی که توجیه‌گر گزارش بیشتر بزه‌دیدگی‌های مالی در ایران است می‌توان به نحوه اثبات آن‌ها اشاره نمود. جنبه خصوصی جرایم مالی و همچنین پرونده‌های حقوقی در صورت فقدان ادله دیگر با قسم مدعی قابل اثبات هستند در حالی که در امور کیفری، قسم مالباخته هیچ جایگاهی ندارد (ماده ۲۰۸ قانون مجازات اسلامی). در واقع، قابل پذیرش بودن سوگند در پرونده‌های مالی به ترغیب بزه‌دیدگان به طرح دعوا و کشف بسیاری از بزه‌دیدگی‌ها کمک می‌نماید.

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حکایت از این دارد که بیشتر از نیمی از بزه‌دیدگان بنا به دلایل مختلف، بزه‌دیدگی‌های واقع شده را به پلیس و مقامات قضایی گزارش ننموده‌اند. دلایل این امر، بسته به نوع، ماهیت و شدت جرم ارتكابی، ویژگی‌های قربانی و بزه‌کار متفاوت است. کمترین موارد گزارش بزه‌دیدگی در بین ۱۱ جرم مورد مطالعه مربوط به جرایم جنسی و بیشترین موارد گزارش شده مربوط به جرم سرقت است. میانگین عدم گزارش بزه‌دیدگی در نمونه مورد پژوهش، ۸۲ درصد است. نتایج تحقیق تا حد زیادی مؤید یافته‌های پژوهش‌های سابق در مورد عوامل مؤثر بر عدم گزارش بزه‌دیدگی و حتی فراتر از آن‌ها است؛ بدین صورت که بیشترین رقم سیاه بزه‌دیدگی، مربوط به جرایم جنسی و مرتبط با حیثیت و آبروی افراد می‌باشد (توهین، رابطه جنسی و تعرض جنسی). در برابر آن، کمترین رقم سیاه بزه‌دیدگی مربوط به جرایم مالی و جرایم خیابانی (شامل سرقت، کیف‌چاپی و جیب‌بری و اخاذی) است.

دلایل گزارش کردن یا گزارش نکردن یک جرم نیز بستگی به نوع جرم ارتكابی دارد. در حالی که دلیل اصلی گزارش در جرایم مالی، بازیابی مال و جبران خسارت است، دلایل این امر در جرایم غیرمالی، دستگیری و مجازات، جلوگیری از رخداد دوباره و اعاده حیثیت می‌باشد. به همین ترتیب، در جرایم علیه اموال، علت اصلی عدم گزارش جرم، مهم نبودن موضوع دانسته شده و نداشتن فرصت کافی برای پیگیری، عدم اعتماد به پلیس و دستگاه قضایی و نداشتن مدارک کافی در ردیف‌های بعدی قرار می‌گیرد. در جرایم علیه حیثیت و آبروی افراد، دلیل اصلی عدم گزارش، احساس شرم و حیا، خجالت کشیدن و مقصر دانستن خود است. در این جرایم، فقر مالی و فقدان مدارک کافی، نقش کم‌رنگ‌تری در عدم گزارش بزه‌دیدگی‌ها داشته است. می‌توان در جرایم علیه اموال، نوعی هزینه-

فایده در اعلام بزه‌دیدگی را مشاهده نمود. در واقع، همان‌طور که اصل عقلانیت و حسابگری بزهکاری، عقیده به احتساب منافع و مضار ارتکاب جرم توسط مجرم دارد، بزه‌دیده نیز در طرح شکایت، هزینه‌ها و منافع احتمالی آن را سنجیده و سپس اقدام می‌کند. در جرایم علیه عفت و اخلاق، این اصل، جنبه معنوی به خود می‌گیرد. به عبارت دیگر، بزه‌دیده حفظ آبروی خویش را بر طرح شکایت و مجازات احتمالی بزهکار ترجیح می‌دهد. در چنین پرونده‌هایی عموماً منفعتی برای بزه‌دیده در بر ندارد چون علاوه بر اینکه احتمال کیفردهی با توجه به حساسیت‌های فراوان و دشواری‌های اثبات جرم بسیار کم است، مجازات بزهکار نیز هیچ نفعی برای وی ندارد؛ چون از طرفی موضوع غرامت کیفری (در قالب پرداخت خسارت مادی) به بزه‌دیده در حقوق ایران پذیرفته نشده و از طرف دیگر حتی در مورد جبران خسارت معنوی نیز رویه قضایی چندان تمایلی به آن پیدا نکرده است.

بدین ترتیب آنچه از این پیمایش به دست آمد این است که همانند سایر کشورها و همچنین پیمایش‌های سابق انجام شده در ایران، میزان عدم گزارش بزه‌دیدگی بسیار بالا بوده و چاره‌اندیشی توسط سیاست‌گذاران جنایی در این باره ضرورتی گریزناپذیر است. در همین راستا اهمیت کشف رقم سیاه بزه‌دیدگی و کاهش آن از راه‌های علمی-تجربی همانند پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی در نظام عدالت کیفری ایران نیز خود را هر چه بیشتر نمایان می‌سازد. در واقع، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران عمومی باید نسبت به رفع موانع عدم گزارش بزه‌دیدگی اقدام و رویه‌های گزارش بزه‌دیدگی را اصلاح نمایند. اقدام مستمر برای ایجاد فضایی که احساس امنیت را در بزه‌دیدگان ایجاد کند و نیز کاهش موانع ساختاری گزارش‌دهی می‌تواند شرایطی را فراهم کند که بزه‌دیدگان با احساس آرامش و دریافت احترام و با سهولت بیشتر، اقدام به گزارش بزه‌دیدگی خود کنند (هارتمن، ۱۳۹۳: ۸۵۸).

در این راستا، مناسب است در ایران نیز نهادهای تحقیق محور و روزآمد از لحاظ علمی مانند مرکز پژوهش‌های جامعه‌شناختی عدالت کیفری در چارچوب قوه قضائیه و وزارت دادگستری تأسیس شود تا با همکاری دادسراها، دادگاه‌ها، سازمان زندان‌ها و مرکز پژوهش‌های مجلس، کنشگران، قوانین کیفری، فرایندهای کیفری را به مناسبت، مطالعه و کارنامه آن‌ها را ارزیابی نمایند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۲: ۱۷) که یکی از آن‌ها می‌تواند انجام مستمر پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناختی، ارزیابی و تحلیل آن‌ها و در نتیجه ارائه راهکارهای لازم در این باره باشد. در پرتو انجام و سنجش مستمر پیمایش‌های بزه‌دیده‌شناسی، درک سیاست‌گذاران جنایی از آمار جنایی واقع‌بینانه‌تر و علمی‌تر شده و به همان میزان برنامه‌ریزی درباره کاهش رقم سیاه بزهکاری و بزه‌دیدگی نیز بیشتر جنبه عملی به خود گرفته و کارآمدی آن به مراتب افزایش پیدا می‌کند.

در کنار و هم‌زمان با انجام این پیمایش‌ها نیز می‌توان با استفاده از راهکارهای مکمل همانند توسعه سازمان‌های مردم‌نهاد در زمینه پیگیری دعاوی تخصصی، ناشناخته بودن اعلام‌کننده جرم و حمایت از شاهد و مطلع، ایجاد سامانه‌های پیام کوتاه و تلفنی جهت گزارش و اعلام بزه‌دیدگی (مانند

شماره ۱۲۳ جهت اعلام کودک‌آزاری)، طرح‌های تشویقی و حمایتی جهت اعلام بزهکاری و بزه‌دیدگی (طرح‌های معروف به سوت‌زنی)، پذیرش دعاوی گروهی و غیره، رقم سیاه بزهکاری / بزه‌دیدگی را در حد قابل ملاحظه‌ای کاهش داد.

منابع

- پورعلی، رامین (۱۳۹۵)، «بررسی دلایل عدم دادخواهی بزه‌دیدگان، مطالعه موردی: شهر تهران (۱۳۹۵-۱۳۹۰)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران.
- برجس، آن ولبرت؛ رگر، چریل و رابرتس، آلبرت آر (۱۳۹۵)، **بزه‌دیده‌شناسی؛ نظریه‌ها و کاربردها**، ترجمه حمیدرضا ملک محمدی، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- تاکر، دیون، جی (۱۳۹۳)، **زنای با محارم**، ترجمه امیرحسین جلالی فراهانی، در: دانشنامه بزه‌دیده‌شناسی و پیشگیری از جرم (جلد اول)، علی حسین نجفی‌ابرنندآبادی (زیرنظر)، ترجمه اساتید حقوق کیفری و جرم‌شناسی سراسر کشور، چاپ اول، تهران: نشر میزان و مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، ص ۶۷۲-۶۶۹.
- توجهی، عبدالعلی و نجفی‌ابرنندآبادی، علی حسین (۱۳۷۸)، «بزه‌دیده‌شناسی و مشکل بزه‌دیدگی‌های گزارش نشده»، **مدرس علوم انسانی**، شماره ۴، ص ۸۰-۷۱.
- حسینی، سیدمحمد و قورچی‌بیگی، مجید (۱۳۹۴)، «تحلیل بزه‌دیده‌شناختی جرایم یقه‌سفیدها»، **پژوهش حقوق کیفری**، سال سوم، شماره دهم، ص ۴۰-۹.
- حسینی، سید محمد و مصطفی‌پور، مسعود (۱۳۹۶)، «رقم سیاه چالشی فراروی آمار جنایی رسمی (با رویکردی تطبیقی بر آمریکا و ایران)»، **مطالعات حقوق تطبیقی**، دوره ۸، شماره ۱، ص ۱۲۹-۱۰۳.
- رحمدل، منصور (۱۳۸۳)، «آمار جنایی و کارکردهای آن»، **مجله حقوقی دادگستری**، شماره ۴۸ و ۴۹، ص ۱۲۲-۱۰۳.
- رهامی، محسن، نجفی‌ابرنندآبادی، علی حسین و حیدری، علیمیراد (۱۳۸۹)، **جرایم بدون بزه‌دیده**، چاپ دوم، تهران: نشر میزان.
- سیدزاده ثانی، سید مهدی (۱۳۹۸)، «بایسته‌های پیمایش بزه‌دیده‌شناسی» زیر نظر علی حسین نجفی‌ابرنندآبادی، در: **دایره‌المعارف علوم جنایی**، کتاب چهارم (علوم جنایی تجربی)، چاپ اول، تهران: نشر میزان و مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، صص ۱۹۴-۱۶۳.
- شیرانی، محمد و کیانی، علی مسعود (۱۳۹۵)، «بررسی رقم سیاه جرم در منطقه ده تهران»، **مجله حقوق جزا و سیاست جنایی**، دوره ۱، شماره ۱، ص ۱۴۳-۱۲۱.

- صفاری، علی و سیفی، سحر (۱۳۹۴)، «تأثیر نوع جرم، اهمیت و محل ارتکاب آن بر عدم گزارش جرایم از جانب افراد به ضابطان دادگستری و مقامات قضایی»، **دانشنامه حقوق و سیاست**، شماره ۲۳، ص ۷۴-۵۹.
- طهماسبی، علی (۱۳۹۶)، «دستور دادرسی گروهی در حقوق انگلیس؛ با نگاهی به حقوق امریکا و ایران»، **مطالعات حقوق تطبیقی**، دوره ۸، شماره ۱، ص ۲۴۷-۲۲۷.
- فیشر، بونی اس (۱۳۹۳)، «پیمایش ملی بزه‌دیدگی در مقابل پیمایش زنان کالج»، ترجمه مهدی صبوری‌پور، در: **دانشنامه بزه‌دیدگی و پیشگیری از جرم**، جلد اول، مترجمان: اساتید حقوق کیفری و جرم‌شناسی سراسر کشور، زیر نظر دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ اول، تهران: نشر میزان و مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، ص ۸۴۱-۸۳۶.
- محسنی، حسن؛ غفاری فارسانی، بهنام و شوشی‌نسب، نفیسه (۱۳۹۱)، «دعاوی جمعی و نقش آنها در احقاق حقوق مصرف‌کنندگان»، **فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی**، سال اول، شماره ۱، ص ۱۸۲-۱۵۷.
- محمدی تلوار، صادق (۱۳۹۶)، «بررسی علل عدم گزارش جرم به نیروی انتظامی با ارائه راهکارهای پیشگیرانه (مطالعه موردی شهر سنندج)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه کردستان.
- میرکمالی، علیرضا و خادم‌القرآ، محمدعلی (۱۳۹۳)، «راهکارهای دستیابی به بزه‌کاری واقعی»، **پژوهشنامه حقوق کیفری**، سال پنجم، شماره اول، ص ۲۱۳-۱۸۹.
- نجفی توانا، علی و فدایی، حسن (۱۳۸۷)، «الزام افراد عادی به گزارش جرم در حقوق ایران و فرانسه، حقوق اسلامی»، سال پنجم، شماره ۱۹، ص ۱۹۲-۱۶۵.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۹۲)، «درآمدی بر پژوهش در نظام عدالت کیفری: فرصت‌ها و چالش‌ها، دیباچه» در: **بایسته‌های پژوهش در نظام عدالت کیفری: مقالات برگزیده نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری: فرصت‌ها و چالش‌ها**، چاپ اول، تهران: نشر میزان با همکاری اداره کل دفتر آموزش و پژوهش سازمان قضایی نیروهای مسلح.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین و هاشم‌بیگی (۱۳۹۳)، **دانشنامه جرم‌شناسی**، چاپ سوم، تهران: انتشارات کتابخانه گنج دانش.
- نورپور، محسن و سیدزاده ثانی، سید مهدی (۱۳۹۹)، «پیمایش‌های بزه‌دیدگی‌شناسی؛ ضرورتی پیش روی سیاستگذاران جنایی در ایران»، **فصلنامه مجلس و راهبرد**، سال بیست‌وهفتم، شماره یکصدودوم، ص ۳۵۶-۳۳۱.

- ہارتمن، جنیفر ال (۱۳۹۳)، «گزارش نکردن بزه‌دیدگی و خودداری از گزارش بزه‌دیدگی»، ترجمہ مہدی صبوری پور، در: *دانشنامہ بزه‌دیدہ شناسی و پیشگیری از جرم* (جلد دوم)، زیر نظر علی حسین نجفی ابرندآبادی، ترجمہ اساتید حقوق کیفری و جرم‌شناسی سراسر کشور، چاپ اول، تہران: نشر میزان و مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، ص ۸۵۸-۸۵۴.
- Ayodele, Johnson Oluwole and Aderinto, Adeyinka Abideen (2014), Nature of Crime and Crime Reporting of Victims in Lagos, Nigeria, *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1, 1-14.
- Catalano, Shannan M. (2006), *the measurement of crime: Victim reporting and police recording*. LFB Scholarly Publishing.
- Gyong, J. E (2010), Criminal Victimization and the Reporting of Crime in Kaduna State: Towards Integrating the Victim of Crime into Criminological Discourse, *Current Research Journal of Social Sciences* 2(5), , p 288- 295.
- Langton, Lynn, Berzofesky, Marcus, Krebs, Christopher and Smiley, Hope (2012), *Victimizations Not Reported to the Police, 2006-2010*, Office of Justice Programs Bureau of Justice Statistics.
- Levitt, Steven D (1998), The relationship between crime reporting and police: implications for the use of uniform reports, *Journal of Quantitative criminology*, Vol. 14. No 1, PP 61- 81.
- Lievore, Denise (2003), Non- reporting and hidden recording of sexual assault: An international literature review, commonwealth office of the status of women.
- Rand, Michael R (2009), *Redesigning the National Crime Victimization Survey*, Federal Committee on Statistical Methodology Research Conference.
- Yoon, seokhee (2015), *Why do victims not report? The influence of police and criminal justice cynicism on the dark figure of crime*, City University of New York (CUNY): CUNY Academic Works.